

Жеңіс Ж.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Алматы, Қазақстан Республикасы

E-mail: zhzhengis@gmail.com

АУҒАНСТАН ҚАЗАҚТАРЫ ЖАДЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ (1931–1933 ЖЖ.) ЕСТЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада 1931–1933 жылдары Қазақстандағы ашаршылық кезінде Ауғанстанға ауа көшкен қазақтардың ұрпақтарының жадында сақталған, атадан балаға жеткен ашаршылық естеліктері қарастырылады. Соңғы зерттеулердің нәтижелері бойынша, Ауған жеріне қоныс аударған қазақтар үш-төрт тарихи толқынмен қоныс аударған. Әсіресе, кеңес билігі кезінде саяси қуғын-сүргін, ашаршылық кезеңдерінде қазақ қоғамындағы наразы топ Өзбекстан, Тәжікстан жерлері арқылы ауған жеріне қоныс аударды. Зерттеудің мақсаты - 1931-1933 жылдары Қазақстандағы ашаршылық кезінде Ауғанстанға ауа көшкен қазақтардың ұрпақтарының жадында сақталған естеліктер арқылы ашаршылық ауқымын көрсету. Мақалада қолданылған негізгі әдістемелік әдістер: Ауызша тарих әдісі - сұхбаттар арқылы алынған естеліктерді жинау және жариялау, баяндауды талдау: Ашаршылық сияқты тарихи оқиғаларды естеліктер арқылы дәлелдеу, зерттеу және салыстырмалы тарихи әдіс (тексеру): алынған сұхбаттарды жазбаша мәліметтермен салыстыра отырып талдау. Мақалада келтірілген нәтижелер – Ауғанстанды мекендейтін қазақтардың ішінде бұрынғы Кеңес Одағындағы саяси қуғын-сүргіннен, ашаршылықтан бас сауғалап қашқан қазақтардың ұрпақтарының естеліктерін алғаш рет олардан тікелей сұхбат алу арқылы алған материалдарды талдауда жатыр. Автор осы аймаққа тікелей ғылыми сапарға шығып, ашаршылық куәгерлерінің ұрпақтарымен тілдесіп, жазба, аудио және видео материалдар жинақтап, нақты дәлелдер арқылы 1931-1933 жылдары Қазақстандағы ашаршылықтың ауқымы туралы зерттеу жүргізді.

Алғыс: Бұл мақала ИРН BR24993018 «Қазақстандағы 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылықтың куәгерлері мен олардың ұрпақтары естеліктерінің топтамасын дайындау және басып шығару» жобасы бойынша дайындалды.

Кілт сөздер: Ауғанстан, қазақтар, диаспора, ашаршылық, қуғын-сүргін, байлар, ұжымдастыру, кеңестік саясат.

Кіріспе

2022 жылдың қаңтарында «20–50 жылдардағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның материалдары. XX ғасыр» сериясы және 2024-2026 жылдарға арналған «Қазақстандағы 1931–1933 жылдардағы жаппай ашаршылықтың куәгерлері мен олардың ұрпақтары естеліктерінің топтамасын дайындау және басып шығару» жобасы бойынша жарық көрген мұрағат құжаттарының алғашқы жинақтарындағы Қазақстаннан жер ауып, әлемнің түкпір-түкпіріне шашырап кеткен қазақтардың ұрпақтарынан естелік материалдарды жинақтауды мақсат еттік.

XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ жеріндегі кеңестік солақай саясаттың кесірінен малдарынан айырылып, ашаршылық пен қудалау қаупінен үріккен ел ар жағы Қытай мен Ауғанстан, бер жағы Тәжікстан мен Өзбекстанға бас сауғалап қаша бастады. Жол жөнекей жол азабы мен ауру-сырқаудан арып-ашқан босқын елдің ол жақтағы жағдайы да оңып тұрмады. Біразы сол жақта КСРО ыдырап, Қазақстан тәуелсіздігін алғанша қалып

қойса, аман қалған бір бөлігі елге оралды. Аштықтан босып оралған жұртты бұл жақта қылышынан қан тамған НКВД күтіп отырды.

Осы орайда, жазықсыз жандарды қудалау, қуғын-сүргінге ұшырату, мәжбүрлі түрде елден жырақтату және қазақ халқын ашаршылыққа ұшырату сияқты тарихымыздың көлеңкелі тұстарын куәгерлерінің және олардың ұрпақтарының естеліктері арқылы зерделеу қажеттілігі туындап отыр.

Өртүрлі тарихи кезеңдерде, белгілі себептермен әлемнің түкпір-түкпіріне тарыдай шашылған қазақ халқының бір бөлігі Ауғанстанды да паналағандығы белгілі. XX ғ. 90-шы жылдары олардың негізгі бөлігі тарихи отан – Қазақстанға қоныс аударып, тағы бір бөлігі көшке ілесе алмай, сол елде қалып қойды. Назарларыңызға ұсынып отырған мақалада да осы қазақтардың ұрпақтарының ата-бабаларынан жеткен ашаршылық пен қуғын-сүргін туралы естеліктері талданады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Назарларыңызға ұсынылып отырған мақалада қолданылған негізгі әдістемелік тәсіл естеліктерге қатысты әдістемелер. Естеліктер (естеліктер, сұхбаттар, ауызша тарих) негізінде жазылған мақаланың әдіснамасы ерекше тәсілді қажет етеді, себебі, естеліктер субъективті және көбінесе бұрмаланған дереккөз болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты өткенді жазу ғана емес, сонымен қатар эмоция мен уақыттың естелікке әсерін ескере отырып, оны шынайы талдау. Жалпы алғанда, қолданылған негізгі әдіснамалық тәсілдер - ауызша тарих әдісі: сұхбаттар арқылы алынған естеліктерді жинау және түсіндіру. Баяндауды талдау: Сұхбаттың құрылымын, сюжетін және оқиғалардың қалай сипатталатынын зерттеу. Салыстырмалы тарихи әдіс (тексеру): Жеке естеліктерді қолдағы дереккөздермен (мұрағат материалдары, баспасөз материалдары, фотосуреттер) салыстыру, есте сақтаудан туындаған бұрмалануларды азайту.

Сұхбаттар жүргізу, күнделіктер, хаттар және фотосуреттерді есте сақтаудың негізгі материалдары ретінде пайдалану, естеліктерді қайта қарау және транскрипциялау, талдау кезінде мәліметтерді түзету әдістері кеңінен пайдаланылды.

Талқылау

XX ғасырдың 1931-33-шы жылдары тоталитарлық кезеңдегі ел тарихында орын алған ақтаңдақтардың себеп-салдарларын зерделеп, оған жаңаша көзқарас негізінде тарихи баға беру қажет екені баршаға белгілі. Сол бір аласапыран жылдардағы мәселелерді зерттеп, зерделеу Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласынан кейін қайта қолға алынып жүйелі жұмыстар атқарыла бастады. Мемлекет басшысының осы мақаласында қазақ тарихындағы аштық қасіретіне тоқталып: «...Сол зұлматтың кесірінен қырылып қалмағанда, халқымыздың саны қазіргіден әлденеше есе көп болар еді. Тарихымыздың осы ақтаңдақ беттері әлі күнге дейін жан-жақты зерттелмей келеді. Тіпті ғалымдардың арасында ашаршылық құрбандарының нақты саны туралы ортақ пайым жоқ. Ала-құла деректер мен оның себеп-салдары жайлы әртүрлі көзқарастар қоғамды адастырады. Тиісті тарихи құжаттарды жинап, жиналған мәліметтерді аса мұқият зерделеу керек», – деп (Тоқаев, 2021:1), мәселеге үлкен жауапкершілікпен мән беруі осы мақаланы жазуға мұрындық болды.

Бәрімізге белгілі, әр дәуірдегі тарихи оқиғалар халық жадында өзінің ерекше ізін қалдырады. Жад – бұл өткеннің бейнесі, ол туралы білім бүгінде де бар. Жад – бұл адам өмірінің қанық көрінісі. Жадсыз әлеуметтік өмір адамның өзіне тән сипатын көрсете алмайды. Сондықтан да, ауызша тарихты жинақтап, халық жадындағы халықтың өткенін зерделеу тарихшы ғалымдардың маңызды міндеттерінің бірі.

Ауызша тарих – XX ғасырдың екінші жартысынан бастап қарқынды дамып келе жатқан ғылыми сала. Айтылған тарихта тұлғалар мен өткен оқиғаларды зерттеуде сол оқиғалардың

куәгерлері мен олардың ұрпақтарынан сұхбат алып, жинақталған материалдарды жазбаша мәліметтермен салыстыра отырып зерделеу тарихи оқиғаларды қалпына келтіруде маңызды орын алады.

Ең алғаш рет ғылыми түрде осы әдісті қолданған АҚШ-тың Колумбия университетінің тарих профессоры Алан Невинс болды. Ол алғаш рет өткенді қалпына келтіру үшін естеліктерді жинау идеясын 1932 жылы «Гровер Кливленд: Батылдықты зерттеу» (Nevins, 1932:29) кітабының кіріспесінде көрсетіп кетті.

Қазіргі кезде ауызша тарих халықтың тарихи жадында сақталған өткен туралы мәліметтерді жинау, оларды тарихи деректемелік қорға енгізу, жүйелеу, осылайша, ұлттық деректер қоры кешенін орнықтыру аса маңызды бағыттардың қатарында. Архив құжаттарымен қатар өткен күн тарихын түсінуде жеке деректердің, олардың ішінде белгілі-бір тарихи оқиғаларға қатысушылардың, оқиға куәгерлерінің немесе олардың ұрпақтарының естеліктері маңызды рөл атқаратыны сөзсіз.

Естеліктер – бұл өткен күн көрінісі, олардың түп негізінде тұлғаның ішкі ой-сезімімен астасқан сыр мен сын, мойындау мен пайымдау жатыр. Естеліктерде субъективті көзқарас орын алғанымен, олардың тарихи дерек ретінде мән-мағынасын жоққа шығара алмаймыз. Өйткені, естеліктер адам баяндайтын дәуірдің «рухын» сездіріп, қоғамдағы көңіл-күй мен баяндаушының жеке қатынасын жеткізеді.

Отандық тарих ғылымында қазақ жеріндегі ашаршылық тақырыбын алғаш зерттеуді бастаған ғалымдар – М.Қ. Қозыбаев, Қ.С. Алдажұманов, Ж.Б. Абылхожин, М.Б. Тәтімов, Т. Омарбеков, С. Смағұлова, Қ. Атабаев, т.б. ғалымдар.

1931–1932 жылдардағы қазақ халқының ашаршылық тақырыбы шетелдік ғалымдар Н. Пьянчиола, R. Conquest, М. Олкотт, С. Камерон, С. Уиткрофт еңбектерінде де көрініс тапқан. Америкалық тарихшы Сара Камеронның «1930–1932 жылдардағы қазақ ашаршылығы – кеңестік тарихты түсіну үшін ғана емес, жаппай зорлық-зомбылықты зерттеу мен ашаршылықтың басқа мысалдарымен салыстырмалы талдау жүргізу тұрғысынан да маңызды» деген пікір айтады (Cameron, 2010:102).

Сонымен қатар, XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы тарихи үдерістер мен кеңестік науқаншылдық саясатының салдарына қатысты естеліктер мен ел арасында сақталған ауызша деректерді жинастырып, көпшілік назарына ұсыну мақсатында аталған бірегей жоба республика бойынша қолға алынды. Еліміз тәуелсіздігін жариялаған 1991 жылдан бастап, ұлттық тарихқа, әсіресе, XX ғасырдың кеңестік саясатына қатысты тың зерттеулер мен оқиғаның көзі тірі куәгерлерінің естеліктері сол жылдардағы мерзімді басылым беттерінде молынан жарияланды. Алайда, кеңестік Қазақстандағы ұжымдастыру саясаты, осы науқаншылдық саясаттың салдарынан туындаған тәркілеу және ашаршылыққа қатысты ел арасында, әсіресе, шет елдерде жасап жатқан қазақ диаспорасы арасында сақталған ауызша деректер толықтай ашылған жоқ.

Осы олқылықтың орынын толтыру мақсатында, 2023 жылдың желтоқсан айында Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор З.Е. Қабылдиновтың қолдауымен (Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының кіші ғылыми қызметкері Елдос Сауырқанмен), 2024 жылдың ақпан айларында (Нұр-Мұбарак университетінің аға оқытушысы Мұқан Исаханмен) және 2026 жылдың ақпан айларында (Қожа Ахмет Яссауи университетінің профессоры Х. Тұрсынмен) Ауғанстан еліне үш мәрте ғылыми сапар жасаудың сәті түсті (1 сурет).

Осы сапарлар барысында мыңдаған шақырым жол жүріліп, жүзден аса кісілермен сұхбат жүргізілді. Ауған жеріне әртүрлі кезеңдерде, әртүрлі себептермен келген қазақтың қыпшақ, қаңлы, алшын, тама, найман, керей, қоңырат, арғын, алғи, божбан, кете, сарғасқа, маңғытай, оймауыт, шөмекей, саңғыл, катаған, т.б. руларының өкілдерін кездестірдім. Ауған қазақтарының тарихы, мәдениеті, ауыз әдебиеті, шежіресіне қатысты материалдар

жинақтадым. Сапарлар нәтижесі бойынша қазақ бауырларымызға қатысты бұдан әрі не істеу керектігі жайлы нақты жұмыс бағдарламасы жасалды.

1 сурет. Бір топ ауған қазақтары (Ауғанстан, Мазари-шариф). 2023 жыл

Осы жолғы этнографиялық зерттеулер барысында Ауған елінде қазақтардың бар екендігі, «Ауғанстанда қазақ қалған жоқ» деген қорытынды асығыс жасалғандығы тағы дәлелденді. Бейтаныс бір елге кез келген сапардың оңай болмасы анық. Әсіресе, Ауғанстан сияқты экономикалық, саяси-әскери жағдайы тұрақсыз мемлекетке барудың өз қиыншылықтары бар. Біз барған кезде су тапшылығы, ауыз су сапасынан туындаған эпидемиологиялық жағдай да өршіп тұрды.

Зерттеу нәтижелері бойынша ауған қазақтарын 3 топқа: бірінші топқа XV–XVI ғ.ғ. Дешті Қыпшақтан Ауған жеріне келген, Қазақ хандығының құрылу кезеңінде қалыптасқан, этно-мәдени тұрғыда қазақтық сипаты басым руларын (1 млн.); екінші топқа қазақ жеріндегі XVIII–XIX ғ.ғ. түрлі саяси оқиғаларға байланысты Ауғанстанға қоныс аударып, өзбек тілінің қыпшақ диалектісінде сөйлеп, отырықшы дәстүрінің ықпалына түсіп үлгерген қазақ тайпаларын (35000–45000); ал үшінші топқа ауған жеріне XX ғ. 20–30-шы жылдары Қазақстандағы кеңестік жүйенің қуғын-сүргіні, ашаршылық пен кәмпескелеу кезінде қоныс аударғандарды (5000–6000 адам) бөліп қарастыруға болады.

Журналист Қадырәлі Сарыпбек өзі қызмет ететін интернет-басылымында ауған қазақтарының қазіргі жағдайы туралы өзінің журналистік зерттеулерінің біршамасын арнап, ауған қазақтарынан (20-дан аса) сұхбат алған. «Азаттық» радиосының редакторы Қуанышбек Қари да кеңестік қуғын-сүргін құрбаны болған ауған отбасыларының тарихы туралы біршама материалдар жариялады.

Бұдан өзге, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қолдауымен «XX ғ. 20–50 жж. Қазақстандағы жаппай саяси қуғын-сүргін және ақтау үдерістері: бірыңғай деректер базасын құру» бағдарламасын іске асыру аясында Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты даярлаған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20–50 жылдары). Т. 34. Түркістан өңірінен ауа көшкендердің тағдыры. Архивтік құжаттар мен естеліктер жинағындағы» материалдар (Саяси, 2023) да кеңінен пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері

1979 жылдан бері қарай Ауғанстанда толыққанды ресми санақ жүргізілмеуі себебінен ондағы қазақтардың санын да нақты білу қиын. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі қазір Ауғанстанда қазақ жоқтың қасы екенін айтады. Қазақ дипломаттары аталған елде 15 отбасы немесе 200-ге жуық қазақ бар екенін алға тартады. Түркиялық тарихшы Әбдуақаб Қара 2012 жылы Ауғанстанда небәрі 300 отбасы қалғанын жазған еді.

Дегенмен, XX ғасырдың соңғы жылдарында елде 30 мыңға жуық болғанын атап өткен. «Олар елге КСРО әскері кірген соң Иран, Түркия тәрізді елдерге көшіп кеткенін айтқан еді», – дейді ғалым (Жеңіс, 2024:12).

Алайда, Жансая Бекмырзаева өзінің Стамбұл университетінде 2018 жылы жарық көрген «Шетелдегі қазақтарды Қазақстанға қайта қоныс аударту саясаты және оның қазақ ұлтшылдығындағы рөлі» атты ғылыми мақаласында Ауғанстанда 45 мың қазақ қалғаны жайлы дерек келтірді (Жеңіс, 2024:13).

Ауғанстанға сапар барысында осы елді мекендеп жатқан көптеген қазақтардың бар екендігіне көз жеткіздім. Ешқандай риясыз, бөтен пиғылсыз өздерін «қазақпыз» деп есептейтін қандастырымызды кездестірдім.

Ауған қазақтары негізінен осы елдің солтүстігін, Әмудария өзінен бойлай қоныстанған. Көбісі Құндыз, Тахар, Мазари-Шәріп, Саманған, Ташқорған, Мойынқара, Ларджан, Бағлан қалалары мен тау шатқалдары мен кең далалардағы ауылдарда мекендейді.

Ауғанстанда қазіргі қазақ халқының құрамындағы ру-тайпаларының барлығы дерлік кездеседі. Жалпы ауған жұртында ноғай, қаңлы, қыпшақ, қоңырат, оймауыт т.б. рулар мекендейді және олар үлкен қалалар мен ауылдарда топтасып, қауымдасып өмір сүреді. Мысалы, мұнда қыпшақтардың жеті-сегіз ауылы бар. Қазақтардың көбісі құжаттарына «өзбек» деп жазғызып қойған.

Ана тілдерін ұмытқан ағайындар көп. Оның себебі – тәжік, өзбек басқа да ауған халықтарымен қыз алысып, қыз бергеннен екен. Әсіресе, қалада тұратын қазақтар ана тілдерін ұмыта бастаған. Ауылда тұратындар әлі де өз тілдерін жоғалтпаған. Қалалық қазақтар ауылда жазғы үйлер салып, киіз үй тігіп, ұлттық дәстүрлерді сақтап қалуға барынша тырысып жатыр (2 сурет).

Осы кезге дейін қазақтардың осы елдегі санына байланысты нақты дерек болмады. Әркім тарапынан әртүрлі пікірлер айтылды. Мысалы, «Отандастар қоры» КЕАҚ жанынан құрылған Қандастарды ақпараттық қолдау орталығы 1200-ге жуық Ауғанстанда тұратын этникалық қазақтардың тізімін әзірлеген болатын. Ал, «Атажұрт» ұйымының жетекшісі Қыдырәлі Оразұлы, «1916 жылдардағы ұлт-азаттық көтеріліс және 1931-1933 жылдардағы ашаршылық кездерінде ғана қазақтар қоныс аударды деу үлкен қате. Сол себепті де «тарыдай шашылған қазақ» деп бекер айтпаса керек. Ертеден-ақ, ата-бабаларымыз жан-жаққа шашырап кетті. Тіпті атам заманнан сол жерлерді мекен еткендері де болған. Осыған қарағанда біздің елшілік дұрыс статистикалық жұмыстарды жүргізбеген. Тек қана Кабулдың айналасында тұратын қазақтарды ғана санаған болуы керек. Шын мәнінде, сол жылдардан бастап есептесе, онда Ауғанстандағы қазіргі қазақтардың саны бір миллионнан да асып кетеді. Ашаршылық немесе ұлт-азаттық көтеріліс кездерінде барғандар болса да, олар онда қазақтар болғаны үшін ғана барған» деп қорытындылайды (Жеңіс, 2024:23).

Ауғанстандық қазақ Бабур Шаһ Акбардың пікірінше ауған халқының нақты санағының дерегі жоқ: «Сол сияқты қазақтарымыздың да нақты санын айту қиын. 2019 жылдан бастап қана құжаттарымызға қазақ деп жазуды бастадық. Жалпылама деректерді табу қиын. Ауызша айтатын болсақ миллионға жуықтап қалады» [9].

Біздің зерттеулеріміз бойынша қазіргі Ауғанстандағы қазақтардың саны 1 миллионға жуық және оларды үш топқа бөліп қарастыру керек:

1. Алтын Орда (Жошы Ұлысы) кезеңінде келген қазақтар (1 млн.);
2. Қазақ хандығы тұсында келген қазақтар (35-45 мың);
3. Орыс отаршылдығы мен кеңес дәуірінде келген қазақтар (5000-6000).

Осы үш топтағы қазақтардың ішінде тек үшінші топтағы қазақтар ғана ауған еліне Қазақстан жерінен қай кезде келгендіктері, не себептен қоныс аударғандығы және жеті атасын тарихи жадында жақсы сақтаған. Ал, бірінші және екінші топтағылар өздерін тек қазақ деумен ғана шектеліп, қай кезде, не себепті келгендіктерін ұмытқан.

Ауған елінде қазақ тілінің қаймағы бұзылмай тұрғанда, ана тілінде жыр жазатын бірнеше ақын болған екен. Солардың бірі ертеректе Ауғанстанға қызыл үкіметтің озбыр саясатынан қашып келген Мақаш ақын (1881-1949) 1881 жылы Аралдың Мергенсай ауылды мекенде туылған. Әкесінің аты Сүлеймен. Сүлеймен (1860-1928) 8-9 жастарда болған баласы Махамбет Әліні (Мақаш ақын) 1890 жылдары діни сауат алып, білімді адам болсын деп Бұхарадағы Көкілдаш атындағы медресеге жібереді. Мақаш ақын сол медреседе шамамен 10 жылдай оқып діни білім алып туған жері Аралға қайтады...

Аралға келген соң Жылыбұлақ маңайында мешіт, медресе салып, имам болып, діни сабақ бере бастайды. Кейін шамамен 1915 жылдары Қазалыға жақын жерде орналасқан Ақмешіт мешіт медреседе муфти сыпатымен халыққа қызмет еткен. Өте жетік арап тілі және парсы тілдерін білетін Мақаш ақын көптеген діни кітаптарды зерттейді. Имам Бұхари хазреттерінің жазып кеткен Бұхари хадис кітабы, Дарулмұхтар хадис кітабы, Фықых кітаптары, Құран тәфсир кітаптары, Шархулуақая кітабы, Тәфсири Қазилбейзауи кітабы, Мектубат Раббани кітабы, Хуласаи кейдани, тарихи кітаптар, психология туралы кітаптар, математика, т.б. көптеген кітаптарды зерттеп білімін арттырған.

Оқыған кітаптарынан діни мәселелер туралы жинақ кітап жазған. Бұл кітап араб және парсы тілдерінде, 550 беттен тұрады. Мақаш ақын кітапты өз қолжазбасымен жазған. 1928 жылы большевиктер Қазақ жеріне кіріп ел билігін қолға алады. Екіге бөлінген Қазақ елі дағдарысқа ұшырап, үлкен қан төгіс болады. Үлкен әскери дайындығы болған Қызыл Армияға қарсы тұра алмаған қазақтардың бір бөлігі жат елдерге көшуге мәжбүр болады. Осы күндерде Мақаш ақын мен көптеген қазақтар Аралдан қудаланып, Ауғанстанға қоныс аударады.

1930 жылы қуғын-сүргін саясатының құрбаны болған Мақаш ақынның өз қолымен жазған өлеңі (өлең өзгеріссіз беріліп отыр):

*Қысылғаннан біз аудық,
Ата-ана өткен қоныстан,
Қысым көріп жан қорқып,
Көрген соң жабыр орыстан.*

90-шы жылдары, Мақаш ахунд (Махамбет Әли ахунд) баласы, Бұхарада атақты ғалымдардан тәлім-тәртіп пен дәріс алған Хусаметтин ахунд Қазақстанға оралып, Қаскелен қаласының муфтиі (1992-2000 жылдары) болды.

Ауғанстанның Ларджан қаласынада тұратын, бұрын қалалық әкімшілікте істеген, қазір жеке кәсіппен айналысатын Хамит есімді азаматтың атасы діни сауатты кісі болған. Алты жасынан ислам жауһарларына қанығып өскен ол Құран аяттары мен хадистерді көркем жазумен жазып, көшірумен айналысқан екен.

2 сурет. Мазари-шариф қаласының тұрғыны Қаландар Рақымның ауласындағы киіз үй.

Ауғанға ауған қазақ және кеңестік қуғын-сүргін мен ашаршылық

Ауған қазақтарының біршамасында, ата-бабалары мен әке-шешесінен жеткен тарихи жадында өзінің тегі, отбасы тарихы, зұлмат заманнан қалған естеліктер сақталған. Сөз жоқ, олардың кеңестің шеңгеліне ілінген қазақ жеріндегі саяси қуғын-сүргін, ашаршылықтан бас сауғалап Ауған жеріне келгендігі белгілі.

Бұл туралы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын (XX ғасырдың соң 20-50 жылдары) толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның» жұмысының нәтижесінде жарық көрген материалдар жинағында анық көрсетілген (Саяси, 2023).

Осы жинақтағы 1933 жылы тамыз айында Оңтүстік Қазақстан ОГПУ облыстық бөлімшесінің Ерекше Бөлімінің тергеу ісінің «кіналау қорытындысында» діни сенімі үшін қуғын көрген бір топ қазақ діни қызметкерлері мен Кеңес билігінің саясатына наразы бір топ азаматтарға қатысты мәлімет берілген.

Бұл «кіналау қорытындысында» (қысқартылып беріліп отыр) былай деп баяндалған: «Оңтүстік облыстар, Оңтүстік Қазақстан облысы, әсіресе Орта Азиямен шектес жатқан облыстар революцияға дейінгі дәуірде халықтың бір жақтағы артта қалуының арқасында консервативтік дінбасы-ишандар жұмысының қаймағы мен негізі болды. Бір жағынан халықтың діни фанатизмі, екінші жағынан, ишандар мен мүридтердің (ишандар шәкірттерінің) желісін жандандыру үшін халық арасында жанкешті жұмыстар жүргізді. Сол кездегі консервативтік дін басыларының орталықтары бірқатар діни оқу орындары бар Бұхара және Самарқанд қалалары болды. Ишандардың өзара байланысы негізінен Қазақстаннан Орта Азияға, одан әрі Ауғанстан мен Арабияға дейін созылып жатты.

Сол кездегі беделді және ықпалды ишандардың бірі Ауғанстанда өмір сүрген және Орта Азия мен Оңтүстік Қазақстанда өзінің мүрид-ишандарының үлкен желісі бар ислам шейх Шейт болды. Ал осы шейх Шейт Самарқанд қаласынан 40 шақырым жерде орналасқан Жұма-Базар ауданында тұратын ишан Әбутұрапов арқылы байланыста болды. Олар Орта Азиядағы пікірлес ишандарымен жиі кездесулер өткізіп тұрды.

Осы жиналыстарда рубасылары Ибадуллаев Сарвар мен Алдабергенов Серкұлдың ұсынысымен келісіп, өз кезегінде Ауғанстанға эмиграцияны дайындау қажеттігі туралы шешім қабылдайды. Ол үшін 1930 жылдың қысында эмиграция мәселесінде Ибадуллаев Сарвар мен Алдабергенов Серкұлға Ауғанстанға өтудің барлық жолдарын зерделеу тапсырылды.

Бұдан өзге, «Ақ-ишан» Ауғанстандағы да, Арабстандағы да өмірді мадақтаған хаттарында өзінің беделді мүридтеріне Ауғанстанға қоныс аударуын ұйымдастыруды ұсынады.

«Ақ-ишан» мүрид Тоқберген ахунмен үнемі байланыста болды. Хаттарының бірінде Ақ-ишан Ауғанстан билігімен жақсы байланыста болғанын, соның нәтижесінде Ақ-ишан мүридтерінің Ауғанстанға эмиграцияланған жағдайда, кейін Арабияға жету ниеті бар екенін жазған. Содан кейін Ауғанстанда олар (эмигранттар) оған Арабияға баруға ниетті екендігі туралы хабарлауы керек және Ауғанстан билігі олардың Арабияға одан әрі сапарына көмектесетін болады (Саяси қуғын-сүргін, 2022:209).

Архив деректерін XX ғасырдың 20–30-шы жылдары Ауған жеріне бас сауғалап кеткен қазақтардың бүгінгі ұрпақтарының ата-бабаларынан жеткен, есте қалған естеліктері де растайды...

Мысалы, Түркиядан Қазақстанға оралған Абдулазиз Пайызбамбетұлының естелігінде былай деп жазылады: Мен Ауғанстанда туылғанмын. Әкем осы Қызылорданың Жаңақорғанынан 1932 жылдары кеткен. Қиыншылықты көріп көшкен, орыстың заманы болды, байлары қашып, әжем айтатын, жерді қазып балаларын жасырып қоятын, соғысы бар, басқасы бар сол қиындықтан кеткен ғой. Өзбекстаннан барып Пархарда біраз тұрақтаған. Одан әрі Тәжікстанға біздің киікшілерден 7-8 ағайынды біраз үй болып өткен. Менің

Әбдірейім молда деген немере ағам 1932 жылғы еді. Вахшты кешіп, Ауғанға өткенде емізулі бала екен. Көшті бастаушылар, баланы жылатпандар, жыласа суға атып жіберіндер, шегарашыларға ұсталып қаламыз дейді екен. Сонда анамыз емшегін аузына салып, қысып құшақтап отырған екен дейтін. Құндыз деген жерге барып, үйленетіндері үйленген, өмір сүріп кеткен ғой. Ауғанстанда ыстық жел болып, содан ауырып өлген көбісі. Әкеміз адам көмуден қолымыз тимейтін еді дейтін.

Ауғанстанда соғыс болды, тәліптер адамдарды ұстады, қинады. Құраннан, шариғаттан сұрайды, жауап берсең мұсылман екенсің ғой деп жібереді. Қазақстаннан орыстар көп баратын, оларды ұстап алса, тілін мұсылманға келтіріп, сүндетке отырғызып жібереді, енді мұсылман болдың деп. Ауған адамдарында ондайлары көп. Арбап Төлебай деген кісі бәрін жинап, жер беріп өткен, жерді алғандар алды, алмай кеткендерде бар, өзіміздің әкелеріміз жерді ешкімге берген жоқ. Жерге арпа, бидай, зығыр, жүгері, мақта еккен. Жері жақсы, сулы еді, бәрі бола береді (27 сәуір 2022 жыл. Түркістан облысы Сауран ауданы Ынтымақ ауылы. Сұхбат жүргізген Хазретәлі Маханұлы) (Саяси қуғын-сүргін, 2022:210).

Ауғанстаннан оралған Абдулла Абдулхалимұлының естелігінде, «Абдулла деген кісі боламын, 1935 жылы Ауғанстанда Мазари-Шарифте туылғанмын. Сол жақтан 96-да тіке Түркістанға көшіп келдім. Руым Әлім, Ішекті деген ел. Әке-шешем Тәжікстанда туылған. Әкемнің әкесі Аралда туылған, 5 ағайынды болған. Аралдан бес ағайынды болып көшкен. Әкемнің аты Абдулхалим, шешемнің аты Фатима. Өздерін Сібірге айдаған, кәмпеске қылған, малдарын барлығына бөліп берген. Төрт жыл Сібірде түрмеде жатқан, содан бала-шаға қашқан. Мен жеті атамды білген соң, ағайын туыстарымды тауып алдым, Аралда Шөмішке, Қамбаш, Қызылжар дейді сол жерден аталарым, одан бұрын Қаратаудың бауырында отырған. Одан үлкен атамыз Оралдың Жайық деген жерінде тұрған. Біз Ауғанстанда Мазари Шариф кейіннен Құндыз облысында тұрғанбыз. Бабыр билеген уақытта жан-жақтан ауып барғандар тәжік, өзбек, түркімен тағы басқалары көп болған соң, Ауған елі деп атаған. Мен он сегіз атама дейін жатқа білемін. Қазақта жеті атасын білмеген жетесіз дейді ғой. Қазіргі кезде білмейтіндер де бар. Ауғанстанда соғыс болып жатқанда, үлкен баламды әкетпекші болғанда шегараға ақша беріп, 1995-те осы Қазақстанға өткізіп жібердім. Өзім 1996-да келдім. Туыстарым Ауғанда соғыс болғанда, Иранға қашып өткен еді (Жеңіс, 2024:123).

Ираннан оралған Өтембай Кәрібайұлының естелігінде: Қай себептен көшкенін білмеймін, қуғын-сүргін болған, ашаршылық болған, баласын тастап қашқан, аман қалғаны барған. Шешеміз Қазақстанның Сыр бойында туылған. Содан Өзбекстанға көшіп барып амалдап, Ауғанстанға өткен. Біразы қырылған, біразы суға ағып кеткен. Сол кездерде қазақ бір-бірін ұстап бере берген ғой. Байлар алты қанат үйлері, керегелерінде жібек ілініп тұрған, сол күйінше түтін жағып қашқан, ішінде адам бар екен десін деп. Ауғанстанда Мазари-шарифте тұрғанбыз, Ауғанстанда есейдік, орыстың әскері барған уақытта, әскерлікке ұстап кететін, қарамайды үкімет, содан Иранға қаштық қой. (Сұхбаттасқан: Шайзулла Аружан, Елтай Жаңылгүл) (Жеңіс, 2024:124).

Алынған естеліктерді талдау барысында, Ауғанстанға қоныс аударған қазақтардың осы елге екі бағыт бойынша жеткендігін байқаймыз. Бірінші бағыт, Қазақстанның Қызыл орда және Түркістан облыстары арқылы Өзбекстанға, одан әрі Ауғанстанға өткен. Екінші бағыт бойынша, Өзбекстан арқылы Тәжікстанға өтіп, одан Қызылсу (Шерхан бандар) арқылы Ауғанстанға өткен.

Ауғанстанның Тахар қаласының тұрғыны, 78 жастағы доктор Қадыр Ахадидың айтуынша: «Қазақстандағы аштық кезінде Тәжікстанға, одан бері Ауғанстанға Алашбай, Ережепбай, Сайыпназар, Балуан, бай, Дауылбай атты қазақтар келді. Мен олармен дос-жаран болып, жақсы араластым. «Кәпірлерден» қуғын көріп қашып келген деп оларға Тахар провинциясының Бағар атты қыстаудан жерден орын берді. Олар көбісі мәсі киетін. Кәсіппен айналысты. Аяқ киім, шапан тігетін. Ауғанстанға келгенде олар ешқандай қиналған жоқ. Олардан бұрын келген жергілікті қазақтар көмектесті. Таң қаларлығым, осы қазақтар

бір-біріне бірден бауыр басып, қолдау көрсетіп, ағайын болып кетті. Меніңше, бұған қазақтардың рулық-тайпалық жүйелерін сақтап қалуы да әсер еткен болар. Базары жақсы болған соң Мазари Шариф қаласына көшті. Кейін олар Пәкістанға, Түркияға, одан ары Қазақстанға оралды. Қазіргі кезде олармен байланыс жоқ. Ауған жеріне қайта оралмады».

Ауған қазағы, 89 жастағы Әбдісаттар Қожамсаттар қажының айтуынша, «Қазақ жерінен менің ата-бабаларым осыдан екі-үш ғасыр бұрын қоныс аударған. Жалпы, 1916 жылдардағы ұлт-азаттық көтеріліс және 1931-1933 жылдардағы ашаршылық кездерінде ғана қазақтар Ауған жеріне қоныс аударды деу үлкен қате. Сол себепті де «тарыдай шашылған қазақ» деп бекер айтпаса керек. Ертеден-ақ, ата-бабаларымыз жан-жаққа шашырап кетті. Тіпті атам заманнан сол жерлерді мекен еткендері де болған. Шын мәнінде, сол жылдардан бастап есептесе, онда Ауғанстандағы қазіргі қазақтардың саны бір миллионнан да асып кетеді.

Қазақ жерінен қазақтардың Ауғанстанға ең соңғы рет қоныс аударулары осыдан 80-90 жыл бұрын болды. Ең алдымен, байлар қашып келді коммунистерден. Олардың артын ала аштықтан босқан қазақтар келді. Ертерек келген біз сияқты қазақтар оларға қамқор болдық. Олар алғашқы келген кезде әйелдері бала көтермеді. Қазақтар ұрпақсыз қалудан қорқып, жергілікті қазақтардың, өзбектер мен тәжіктердің қыздарын алды әйелдікке. Түркияда қазір Ашыққазы деген қазақ бауырым тұрады. 7 қызы, бір ұлы бар еді. Баласы Әбділәзіз. Жаңа айтып кеттім ғой, Қазақстаннан келген қазақтар жергілікті халықпен мидай араласып, құда-жегжат болып кетті. Қазір Ашыққазының отбасы Сауд арабиясына кеткен. Ауғанстанда көп ұлттар тұрады. Пуштундар мен тәжіктер қазақтарға аса жаны ашымады. Осындай кезде қазақтар бір-біріне қатты көмектесті.

Мазари-шариф қаласындағы Қазақ мәдени Орталығының жетекшісі 51 жастағы Асадолла Оймауыттың баяндауынша, «Қазақтар Ауған жеріне тек қуғын-сүргін, немесе ашаршылық кезінде ғана келмеді. Қазақтар Ауғанстанға екі-үш толқынмен келген. 1917 жылы келген қазақтардың көбісі атамекенге қайтадан оралған. Екіншісі 200 жыл бұрын келген екен. Ауғанстанда түркі халықтарының көптеген ұлттары шоғырланған. Біз ортақ мерекеде жиналғанда бір-біріміздің ұлттарымызды бөліп айтамыз. Бізде «Қазақ» атауымен ауылдар, мектептер, ауруханалар да бар.

Ашаршылық кезінде Ауғанстанға қазақтар Тәжікстан арқылы келді. Өртүрлі кәсіппен айналысты. Жағдайы барлар өздерінің алып келген түйелерімен кірешілікпен айналысты. Ауғанстанға екі өркешті түйенің тұқымын алып келген осы қазақтар» деп тұжырымдайды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Ауғанстан мемлекетінде жасап жатқан қазақтардың саны нақты белгісіз. Мақала авторы осы елге ғылыми экспедициялар барысында, жергілікті билікпен келіссөздер жүргізіп, Мазари-шариф қаласында Қазақ мәдени Орталығын ашуға қол жеткізді. Ж. Жеңістің ұйымдастыруымен Мәдени орталық Ауғанстанның барлық аймақтарын аралап, қазақтардың нақты санын анықтауға кірісіп кетті.

Зерттеу көрсеткендей, қазіргі Ауғанстандағы қазақтарды үш топқа бөліп қарастыру керек:

1. Ортағасырларда және Алтын Орда (Жошы Ұлысы) кезеңінде келген қазақтар;
2. Қазақ хандығы тұсында келген қазақтар;
3. Ресей отаршылдығы езеңі мен кеңес дәуірінде келген қазақтар.

Осы үш топтағы қазақтардың ішінде тек үшінші топтағы қазақтар ғана ауған еліне Қазақстан жерінен қай кезде келгендіктері, не себептен қоныс аударғандығы және жеті атасына дейінгі деректерді тарихи жадында жақсы сақтаған. Осы қазақтардың жадында, ауызша тарихында XX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ жеріндегі саяси аласапырандар мен қуғын-сүргіндер жайлы естеліктер атадан балаға жеткен.

2022 жылдың қаңтарында жарық көрген «20-50 жылдардағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның материалдары. XX ғасыр» сериясы және 2024-2026 жылдарға арналған «Қазақстандағы 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылықтың куәгерлері мен олардың ұрпақтары естеліктерінің топтамасын дайындау және басып шығару» жобаларын орындау барысында Ауғанстанға жасалған ғылыми экспедициялар барысында көптеген тарихи-этнографиялық материалдар жинақталды. Назарларыңызға ұсынылып отырған мақалада осы материалдардың ішінде Қазақ жеріндегі ашаршылық кезінде Ауған жеріне ауа көшкен қазақтардың естеліктері талданып, халықымыздың басына түскен нәубеттің ауқымы, зардаптары куәгерлер мен олардың ұрпақтарының естеліктері арқылы нақты көрсетілді.

Әдебиеттер:

Саяси, 2022 – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың соң 20-50 жылдары). Т.33. –Астана, 2022. -392 б (209-217 бб)

Nevins, 1932 – *Nevins, A. Grover Cleveland: A Study in Courage* / A. Nevins. – New York: Dodd, Mead & Company, 1932. – 832 p.

1931–1933 жылдардағы ашаршылық, 2025 – 1931–1933 жылдардағы ашаршылық: Түркістан облысы бойынша нәубет куәгерлері мен ұрпақтарының естеліктері (сұхбат материалдарының жинағы). Т. V. / Құрастырушылар: Ж.Ж. Жеңіс, С. Әлібек, Н.А. Досымбетов, А.А. Оралова. Алматы: «Радуга», 2025. – 344 б.

Тоқаев, 2026 – *Тоқаев Ж.К.* Тәуелсіздік бәрінен қымбат. [Электронный ресурс] URL: <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinenqymbat> (Дата обращения: 30.04.2026).

Cameron, 2010 – *Cameron S. The Hungry Steppe: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934.* New Haven, 2010. -321 p.

Жеңіс, 2024 – *Жеңіс Ж.Ж.* Әмудария қазақтары / тарихи-этнографиялық зерттеу. – Алматы: Нұрлы әлем баспасы, 2024. – 250 б.

Саяси қуғын-сүргін, 2023 – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20-50 жылдары) = Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т. 34. Түркістан өңірінен ауа көшкендердің тағдыры. Архивтік құжаттар мен естеліктер жинағы. Құрастырушылар: Х. Тұрсұн (жауап. ред.), А. Сандыбаева, З. Адилбекова, А. Қабыл, Н.Оразхан. / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Қарин. – Астана, 2023. – 405 б.

References:

Sayasi, 2022 – Sayasi quhın-surgin qurbandarin toliq aqtaw jonindegi Memlekettik komissiyanın materialdarı (XX gasırdın son 20-50 jıldarı [Materials of the State Commission for the Full Compensation of Victims of Political Repression (20-50s of the 20th Century). Т.33]. -Astana, 2022. -392 p. (209-217 pp.)

Nevins, 1932 – *Nevins, A. Grover Cleveland: A Study in Courage* / A. Nevins. – New York: Dodd, Mead & Company, 1932. 832 p.

Famine of 1931–1933, 2025 – 1931–1933 jıldardagı asharsılıq: Türkistan oblısı boyınsha nawbet kwagerleri men urpaqtarının estelikteri (suhbat materialdarının jinagı). Т. V. [Famine of 1931–1933: Memories of witnesses and descendants of the famine in the Turkestan region (collection of interview materials). Т. V.] / Compiled by: Zh. Zh. Zhenis, S. Alibek, N. A. Dosymbetov, A. A. Oralova. – Almaty: “Raduga”, 2025. 344 p.

Tokayev, 2026 – *Tokayev Zh.K.* Tawelsizdik barinen qımbat [Independence is more valuable than anything else]. [Electronic resource] URL: <https://egemen.kz/article/260146-tawelsizdik-barinenqymbat> (Access date: 30.04.2026).

Cameron, 2010 – *Cameron S.* The Hungry Steppe: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934. New Haven, 2010. 321 p.

Zhengis, 2024 – *Zhengis Zh.Zh.* Amwdariya qazaqtarı [Amu Darya Kazakhs / historical and ethnographic research]. – Almaty: Nurly Alem Publishing House, 2024. 250 p.

Political repression, 2023 – Sayası qwǵın-surgın qurbandarın tolıq aqtaw jonindegi Memlekettik komissiiyanın materialdarı (XX ǵasırdań 20-50 jıldarı) [Materials of the State Commission for the full rehabilitation of victims of political repression (20-50 years of the XX century) Materials of the State Commission for the full rehabilitation of victims of political repression (20-50 years of the XX century). T. 34. The fate of those who emigrated from the Turkestan region. Collection of archival documents and memoirs]. Compiled by: H. Tursun (responsible editor), A. Sandybayeva, Z. Adilbekova, A. Kabył, N. Orazkhan. / General editor E.T. Karin. Astana, 2023. 405 p.

Женис Ж.Ж.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова

КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

E-mail: zhzhzhengis@gmail.com

ВОСПОМИНАНИЯ АФГАНСКИХ КАЗАХОВ О ГОЛОДЕ В КАЗАХСТАНЕ (1931–1933)

Аннотация. В данной статье рассматриваются воспоминания о голоде, передаваемые от отца к сыну, сохранившиеся в памяти потомков казахов, мигрировавших в Афганистан во время голода в Казахстане в 1931-1933 годах. Согласно результатам недавних исследований, миграция казахов в Афганистан происходила в несколько исторических волны. В частности, в периоды политических репрессий и голода при советском режиме недовольные группы в казахском обществе мигрировали в Афганистан через Узбекистан и Таджикистан. Цель исследования – показать масштабы голода через воспоминания, сохранившиеся в памяти потомков казахов, мигрировавших в Афганистан во время голода в Казахстане в 1931-1933 годах. Основные методологические методы, использованные в статье: метод устной истории — сбор и публикация воспоминаний, полученных в ходе интервью; нарративный анализ: доказательство исторических событий, таких как голод, посредством воспоминаний; исследовательский метод; сравнительно-исторический метод (верификация): анализ полученных интервью путем сравнения их с письменной информацией. Результаты, представленные в статье, — впервые проанализированы воспоминания потомков казахов, проживавших в Афганистане и бежавших от политических репрессий и голода в бывшем Советском Союзе, посредством прямых интервью с ними. Автор совершил непосредственную научную поездку в этот регион, беседовал с потомками очевидцев голода, собирал письменные, аудио- и видеоматериалы и проводил исследование масштабов голода в Казахстане в 1931-1933 годах с использованием воспоминаний свидетелей и их потомков.

Благодарность: Данная статья подготовлена в рамках проекта IRN BR24993018 «Подготовка и публикация сборника воспоминаний очевидцев массового голода в Казахстане в 1931–1933 годах и их потомков».

Ключевые слова: Афганистан, казахи, диаспора, голод, репрессии, бай-кулаки, коллективизация, советская политика.

Zhengis Zh.Zh.

Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: zhzhengis@gmail.com

MEMORIES OF AFGHAN KAZAKHS OF THE FAMINE IN KAZAKHSTAN (1931–1933)

Abstract. This article examines memories of the famine, passed down from father to son, preserved in the memories of the descendants of Kazakhs who migrated to Afghanistan during the famine in Kazakhstan in 1931-1933. According to recent research, the migration of Kazakhs to Afghanistan occurred in three or four historical waves. In particular, during periods of political repression and famine under the Soviet regime, dissatisfied groups in Kazakh society migrated to Afghanistan via Uzbekistan and Tajikistan. The aim of this study is to illustrate the scale of the famine through memories preserved in the memories of the descendants of Kazakhs who migrated to Afghanistan during the famine in Kazakhstan in 1931-1933. The main methodological approaches used in this article include: oral history – collecting and publishing memories obtained through interviews; Narrative analysis: evidence of historical events such as famines through memories; research method; comparative historical method (verification): analysis of interviews by comparing them with written information. The results presented in this article are the first to analyze the memories of descendants of Kazakhs who lived in Afghanistan and fled political repression and famine in the former Soviet Union through direct interviews. The author conducted a first-hand research trip to the region, interviewed descendants of eyewitnesses, collected written, audio, and video materials, and conducted research on the scale of the famine in Kazakhstan in 1931-1933 using specific testimonies.

Acknowledgments: This article was prepared as part of the IRN project BR24993018 “Preparation and publication of a collection of memoirs of eyewitnesses to the mass famine in Kazakhstan in 1931-1933 and their descendants.”

Keywords: Afghanistan, Kazakhs, diaspora, famine, repression, the bay-kulaks, collectivization, Soviet policy.

Автор туралы мәлімет:

Жеңіс Жомарт Жеңісұлы – тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, Алматы, Қазақстан.

Информация об авторе:

Женис Жомарт Женисулы – доктор исторических наук, Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова КН МНВО РК, Алматы, Казахстан.

Information about author:

Zhengis Zhomart Zhengisuly – Doctor of historical Science, Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology of Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

*Келін түсті 28 ақпан 2026 жыл
Қабылданды 6 мамыр 2026 жыл*